

УДК 94 (477) : 282

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ ТА БІЛОРУСІ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.**Олександр Буравський**

Житомирський державний університет імені Івана Франка
Україна, 10008, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40
e-mail: buravskij@i.ua

Важливим питанням сучасної історії України та Білорусі є роль і місце різних конфесій у культурно-освітньому житті регіонів. У цьому контексті науковий інтерес має проблема участі римо-католицького духовенства у сфері освіти на Правобережній Україні та Білорусі на початку ХХ ст.

Метою статті є аналіз культурно-освітньої діяльності Римо-католицької церкви на теренах Правобережної України та Білорусі на початку ХХ ст., з'ясування її ролі у відродженні та розвитку польської освіти і збереження польської національної самобутності.

Активна діяльність у відродженні польської освіти на Правобережній Україні на початку ХХ ст. належить римо-католицькому духовенству. На Київщині католицькі школи існували у селах Бердичівського, Васильківського, Сквирського, Таращанського повітів. Зокрема, в офіційній заяві православного священника Таращанського приходу зазначалося, що польська поміщиця з метою пропаганди католицизму відкрила у приході у 1905 р. католицьку школу, забезпечила учнів на власні кошти підручниками та навчальними посібниками; запросила двох учителів, яким виплачувала кожному по 300 руб. на рік. Навчалися у школі цілий рік до 100 хлопчиків і дівчаток, серед них були й православні. Вивчали переважно польську мову, римо-католицьке віровчення й арифметику. Щоденні ранкові та вечірні молитви здійснювалися учнями у католицькій каплиці. Хлопчиків навчали також столярній справі, а дівчаток – рукоділлю. Православні батьки, відправляючи туди своїх дітей, виправдовували це тим, що для їхніх дітей корисно навчатися ремеслам і польській мові, знання якої дасть їм змогу обійняти відповідну посаду в польських економіях. Відкриття католицьких шкіл забезпечував успіх у справі окатоличення та полонізації російського населення. Успіх цей пояснювався тим, що ці школи, у зв'язку з відсутністю у них російських учителів, перебували винятково під керівництвом римо-католицького духовенства, а для право-

славного духовенства доступ до них був закритий [13, с. 8-9].

25 серпня 1907 р. волинський губернатор Штакельберг надіслав таємний циркуляр повітовим чиновникам губернії, в якому констатувалося, що після скасування правил 3 квітня 1892 р. про покарання за таємне навчання у Південно-Західному краї стали відкриватися польські школи без належного дозволу. У ці школи, утримувані на місцеві кошти, що були в їхніх засновників – ксьондзів, приймалися і діти селян православного віросповідання з метою навернення їх до католицизму. А це, на думку губернатора, загрожувало посиленню польської католицької пропаганди у краї. Він пропонував начальникам поліції та мировим посередникам здійснювати найсуворіший нагляд за їхньою діяльністю і про всі виявлені випадки відкриття подібних шкіл ставити до відома його та Київський навчальний округ (з наведенням даних про те, де саме відкрита школа та хто є її засновником). У випадку надходження розпорядження про закриття школи губернатор вимагав у чиновників від освіти практичного його виконання [3, арк. 40].

Губернатор інформував місцевих чиновників, що у губернії вже існують такі школи у Старокостянтиніві, Красилові, с. Западинцях Старокостянтинівського повіту, у Шумську Кременецького повіту, с. Бутовцях Заславського повіту, с. Пчолі Овруцького повіту, у Мізочі Дубнівського повіту, Луцьку та с. Лавровому Луцького повіту, і пропонував справникам названих повітів зробити розпорядження про закриття цих шкіл, а осіб, які відкрили такі школи, притягнути до відповідальності [4, арк. 41].

Необхідно зазначити, що у виявленні польських шкіл царській адміністрації допомагала Православна Церква. Зокрема, священник с. Крошні Житомирського повіту І. Ніколаєв надіслав 17 грудня 1905 р. рапорт на ім'я єпископа Волинського та Житомирського Антонія, в якому доповідав, що у ввіреному йому приході відкрита без належного на це дозволу

школа для навчання польської грамоти. Він застерігав церковне начальство, що така школа небезпечна саме тим, що у ній будуть навчатися діти православних батьків. Питання про закриття школи було вирішено у червні 1906 р. На прохання єпископа волинський губернатор надіслав розпорядження повітовому справнику про закриття польської школи, а проти осіб, які її відкрили, було порушено судове слідство [5, арк. 1, 4, 6].

У 1911 р. в Житомирі товариства «Освята» і «Двігня», незважаючи на заборону властей, продовжували існувати. Головою «Освяти» була поміщиця Подільської губернії Соколовська. Щочетверга відбувалися збори жінок, які були присвячені рукодільним роботам на користь дітей. Ці нелегальні організації підтримували стосунки з Варшавським таємним товариством «Освята Людова». У місті діяв також «Союз учительок», який здійснював збір пожертвувань і влаштовував літературні вечори. Душею його був ксьондз Скальський [9, арк. 28-28зв.].

Зі спостереження урядової поліції за настроєм польського населення за січень 1913 р. дізнаємося, що у Вінницькому костелі діяли гуртки-братства, до яких входили як чоловіки, так і жінки (терціарки) під виглядом допомоги та навчання бідних дітей, для чого збирали гроші у костелі. Таємна польська школа функціонувала з відома ксьондзів та утримувалася на зібрані гроші, на які оплачувалася праця двох учительок. Незважаючи на те, що її виявили, вона продовжувала функціонувати. Підручники для учнів цієї школи відпускалися з бібліотеки при костелі. Ксьондзи вирішили після закінчення справи про цю школу й у разі положення про штраф сплачувати його шляхом збору грошей. Учителька музики Вишневіч під час з'їзду ксьондзів у м. Вінниці обговорювала з ксьондзом питання про влаштування таємної польської школи у м. Гнівані [10, арк. 6-бзв., 10зв.].

У доповіді дійсного статського радника Зайончковського було наведено такий факт: настоятель Камінь-Каширського приходу ксьондз Ян Мацейський у листі на ім'я єпископа К. Недзьялковського від 28 жовтня 1910 р. повідомляв, що він другий рік утримує вчителя та дуже задоволений результатом його роботи. Але через посилення нагляду поліції йому важко приховувати це надалі. Тому серед заходів, накреслених у доповіді Зайончковського, з огляду на справу щодо ревізії Луцько-Житомирської єпархії від 30 жовтня 1911 р., було вказано на необхідність посилення полі-

ційного нагляду за таємними польськими школами [19, арк. 72, 53зв., 54]. Усього за 1909-1910 рр. на Правобережжі було закрито 20 таємних польських шкіл [23, с. 111]. У Подільській губернії впродовж 1911-1912 рр. було припинено діяльність 69 польських таємних шкіл [12, с. 171-172].

Київський, подільський і волинський генерал-губернатор Ф. Трепов у річному звіті Миколи II за 1911 р. зазначав, що значну роль у справі католицької пропаганди на Правобережжі відіграють таємні школи, які відкривалися за сприяння місцевих ксьондзів. Він із тривогою повідомляв російському монарху, що особи, причетні до відкриття шкіл без належного дозволу, були притягнуті до судової відповідальності, однак судові заходи мети не досягли – і таємні школи продовжували відкриватись у різних місцевостях [20, арк. 12зв.]. У лютому цього ж року головний намісник Південно-Західного краю повернув до життя закон про покарання за таємне навчання дітей польською мовою, підвищивши штраф за порушення цього закону з 300 руб. (1892 р.) до 500 руб. (1911 р.); останнє покарання могло бути замінене тримісячним ув'язненням [17, с. 76].

Поява таких шкіл занепокоїла центральну владу в Петербурзі, і на вимогу Миколи II у 1911 р. для вивчення цього питання до Південно-Західного краю був відряджений уже згадуваний Зайончковський. Вивчивши це питання, у своїй доповідній записці він вказував на недостатню оперативну роботу поліції щодо викриття таємних польських шкіл. Далі чиновник констатував, що за даними, які надійшли до нього, у трьох губерніях Південно-Західного краю за останні чотири роки було викрито 122 школи [19, арк. 37, 72].

Чому ж навчали у цих школах? Зокрема, княжна Анна Радзивілл у відкритій на її кошти школі у Рівному, крім Закону Божого, польської та російської мов, особисто навчала дітей рукодільлю. Основний контингент учнів шкіл становили діти римо-католиків. Однак в окремих із них були й учні православних батьків, наприклад, у с. Торчин Луцького повіту, с. Клітні Овруцького повіту й ін. [14, с. 34-35].

Начальник Подільського губернського жандармського управління доповідав у Департамент поліції (особливий відділ) від 29 березня 1913 р. про існування у Подільській губернії римо-католицьких польських братств.

За клопотанням ксьондза Казимира Носальовського та місцевих польських поміщиків у Проскуріві для допомоги бідним польським

дівчатам було відкрито школи крою та шиття (для 20 осіб у віці від 14 до 25 років). По суті, школи ці були таємним жіночим монастирем для виховання майбутніх черниць, оскільки серед майстринь перебували дві послушниці, які прибули із закритого католицького польського монастиря.

У Вінницькому повіті терціарські гуртки були майже при кожному костелі. У м. Вінниці ними керували ксьондзи Ловінський, Голензовський і Дембровський. Ці гуртки мали на меті боротьбу з православ'ям і відродження великої Польщі. У Вінниці було 7 терціарських гуртків (2 чоловічих, 5 жіночих). Кожен гурток складався з 15 осіб із ксьондзами на чолі. Зібрані гуртківцями гроші з пожертвувань і членських внесків розподілялися на бібліотеку при костелі, платню польським учителькам, погашення штрафів, що накладалися владою. Наприклад, обшуком 29 листопада 1912 р. у вінницькій квартирі Марії Оржеховської виявлено гурток терціарок, при якому діяла таємна польська дитяча школа. На погашення передбачуваного адміністративного штрафу терціарки збирали пожертвування.

У 1910 р. у м. Кам'янці-Подільському у квартирі польки Станкунович була викрита під виглядом школи рукоділля польська католицька школа, організатором та управляючим якої був кафедральний ксьондз Маньковський. За розпорядженням адміністрації цю школу було закрито, костельне приладдя та листування конфісковано, а ксьондз висланий із міста. У березні 1913 р. у будинку міщанина Франца Ловіцького на хуторі Барішковецькій Мукші (під Кам'янцем-Подільським) було виявлено таємну католицьку польську школу для дітей від 7 до 15 років. Школою завідувала полька Марія Блонська. Тут було знайдено також польську літературу та список осіб таємного гуртка рожанців [11, арк. 146, 149].

З повідомлення газети «Вольнь» (1912 р.) дізнаємося, що місцева поліція виявила у м. Монастирище при костелі таємну польську школу. За розпорядженням генерал-губернатора Південно-Західного краю на її організаторів і ксьондза Гржомайла було накладено штраф розміром 300 руб. із заміною при несплаті арештом на 2 місяці, а на вчительку школи Гурдак – 100 руб. або арештом на 1 місяць [1, с. 4].

Варто зазначити, що римо-католицьке духовенство здійснювало на Волині значну культурно-освітню та громадську роботу. Вона активізувалась у квітні 1905 р. після того, як під тиском революційних подій 1905 р. царат

трохи лібералізував своє ставлення до католицького лицезу. Особливо цілеспрямовано виступали священники проти пияцтва, вони організовували гуртки тверезості, поширювали газети та журнали, відкривали бібліотеки [18, с. 96].

Прикладом культурно-освітньої активності римо-католицьких священників на Правобережній Україні на початку ХХ ст. була їхня видавнича діяльність. У 1906 р. настоятель костелу Святого Олександра у м. Києві ксьондз Казимир Ставинський організував видання часопису «Lud Boży» («Божий народ») за підтримки дворянина І.В. Моховського з двома додатками: «Gazetka dla dzieci» («Газетка для дітей») і «Nasza wieś» («Наше село»). Варто зазначити, що «Lud Boży» був єдиним релігійним польськомовним виданням у Луцько-Житомирській дієцезії, на сторінках якого висвітлювалися питання суспільного життя на Правобережжі на початку ХХ ст. У 1908 р. прелат К. Ставинський заснував також часопис «Głos katolicki» («Католицький голос»), який згодом видавав ксьондз Станіслав Жуковський до 1918 р. На його сторінках порушувалися богословські та філософські проблеми. Навіть у період Першої світової війни часопис виходив досить великим накладом – 3000 примірників [16, с. 837-842].

У Житомирі (1911 р.) за редакцією ксьондза Бончковського видавалася польськомовна збірка «Wolyniak». Бончковський написав також трагедію «Болеслав Хоробрий» [9, арк. 6].

Ксьондзи Токаржевський і Сокальський були членами літературного комітету у Житомирі, поширювали серед місцевих парафіян газету «Dziennik Kijowski» [6, арк. 1-2].

Царська влада забороняла у краї діяльність бібліотек, що функціонували без відповідного дозволу, тобто нелегально. Зокрема, начальник Волинського жандармського управління доповідав київському, подільському і волинському генерал-губернаторові, що 30 грудня 1910 р. він одержав таємні відомості про те, що серед житомирських середніх навчальних закладів існують гуртки «Польської соціалістичної молоді», які мають таємну польську бібліотеку [21, арк. 1-1зв., 14].

Таємна бібліотека функціонувала також при Житомирській римо-католицькій духовній семінарії [19, арк. 47].

На початку ХХ ст. на Правобережній Україні римо-католицькі священники Луцько-Житомирської єпархії працювали законовчителями у навчальних закладах. У Київській губернії (1904 р.) ксьондз Райко за політичну неблагонадійність був звільнений із посади

законовчителя реального училища та жіночої гімназії [22, арк. 21-22]. У 1911-1914 рр., наприклад, на посади законвчителя були призначені: ксьондз Паславський (приватне комерційне училище – м. Кам'янець-Подільський), ксьондз Ляхович (Сквирська чоловіча гімназія), ксьондз Малецький (Ольгопольське залізничне училище), ксьондз Калиновський (комерційне училище – м. Київ), ксьондз Чижевський (комерційне училище – м. Житомир), ксьондз Яросевич (Вінницьке реальне училище), ксьондз Усаневич (реміснична школа – м. Бердичів), ксьондз Списацький (Звенигородська жіноча гімназія) [7, арк. 1], ксьондз Бравер (реальне училище та жіноча гімназія – м. Рівне) [8, арк. 2].

Є також відомості про деяких інших ксьондзів. Наприклад, ксьондз Г. Яловицький працював учителем у м. Луцьку, закінчив духовну римо-католицьку духовну академію у Петербурзі; з 1907 р. працював учителем у м. Києві. Ксьондз В. Артем'єв закінчив римо-католицьку духовну академію у Петербурзі, педагогічні курси, з 1904 р. працював викладачем Луцької гімназії [2, арк. 5-6].

Російські чиновники встановлювали над ними таємний поліцейний нагляд. Зі зведення агентурних відомостей по Київському жандармському управлінню за січень 1913 р. виявлено, що ксьондз із містечка Білопілья Бердичівського повіту Генріх Горський працював законоучителем у Козятинській жіночій гімназії. Він був відомий як фанатик, який украй вороже ставився до всього російського, особливо до православ'я, був палким польським патріотом [10, арк. 11зв.].

На межі XIX-XX ст. національна та конфесійна політика російського самодержавства у Білорусі, як і на Правобережній Україні, була спрямована на зміцнення російського впливу. На теренах Гродненської губернії не допускалося використання національної мови, окрім російської. З 80-х рр. XIX ст. на території Білорусі були відкриті церковно-приходські школи, які підпорядковувалися Синоду. Наприкінці XIX ст. центром збереження та розвитку культури польської національної меншини у Білорусі залишилася Римо-католицька церква, яка виступала за відкриття шкіл для дітей католицького віросповідання.

У 1906 р. гродненський декан, настоятель Фарного костелу, ксьондз Ю. Еллерт просив дозволу на відкриття приходських шкіл для дітей римо-католицького віросповідання у селах Грандичі, Русота, Богушовка, Малишина, які входили до складу Фарного приходу. Всі

витрати на утримання шкіл прихожани брали на себе. Планувалося навчати дітей польській мові та закону Божому. На звернення Еллерта гродненський губернатор Ф. Зейн зауважив, що католицьке духовенство прагне взяти у свої руки справу початкової освіти з метою колонізації краю.

У 1907 р. група католиків м. Гродно, ксьондз М. Рутковський, князі В. Друцький-Любецький і К. Коцелль, письменниця Е. Ожешко звернулись із клопотанням про реєстрацію польського просвітницького товариства «Освятя». Гродненське губернське правління його відхилило без зазначення причин.

У результаті активної діяльності Римсько-католицької церкви практично на всій території Гродненської губернії діли таємні школи. У 1907 р. настоятелем Індурського костелу ксьондзом Н. Соболевським були відкриті дві польські школи. Таємні школи при костелах діяли у селах Гудзевицької та Луненської волостей.

Таким чином, активна діяльність римо-католицького духовенства обумовила створення у межах Гродненської губернії на початку XX ст. таємних шкіл для католиків. При виявленні вони закривались за поширення пропаганди католицизму серед православного населення, вивчення закону Божого польською мовою [15, с. 277-279].

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що на початку XX ст. РКЦ у зазначених регіонах була організатором таємних навчальних закладів, пропагандистом національної культури. Католицькі видання були відображенням не лише релігійної, а й суспільної думки польського населення Південно-Західного краю. Римо-католицьке духовенство послідовно боролось за відродження та розвиток польської освіти, проти догматів Російської православної церкви та політики русифікації, здійснюваної самодержавством на Правобережній Україні та Білорусі, виступало вирішальним чинником протистояння асиміляційним процесам і збереження польської національної самобутності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Вольнь. 1912. № 33.
2. Держархів Волинської області. Ф.Р-4. Оп.1. Спр.48. 10 арк.
3. Держархів Житомирської області (далі – ДАЖО). Ф.70. Оп.1. Спр.9. 59 арк.
4. ДАЖО. Ф.70. Оп.2. Спр.24. 307 арк.
5. ДАЖО. Ф.1. Оп.33. Спр.2650. 6 арк.
6. ДАЖО. Ф.178. Оп.13. Спр.1418а. 2 арк.
7. ДАЖО. Ф.178. Оп.13. Спр.1666. 686 арк.
8. Держархів Рівненської обл. Ф.215. Оп.2. Спр.932. 21 арк.
9. Державний архів Російської Федерації (далі – ДАРФ). Ф.102. Оп.241. Спр.149. Ч. 15. Літ. Б. 30 арк.

10. ДАРФ. Ф.102. Оп.243. Спр.149. Ч. 102 Літ. Б. 12 арк.
11. ДАРФ. Ф.102. Оп.242. Спр.131. 161 арк.
12. Зваричук Е.О. Римо-католицька церква на Поділлі кінця XVIII – початку XX ст.: економічний, суспільний та культурний аспекти: дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Кам'янець-Подільський, 2005. 229 с.
13. Католическая пропаганда в Киевской епархии после дарования свободы вероисповеданий 17 апреля 1905 года. Издание Киевского Епархиального Миссионерского Комитета. Киев: Типография Императорского Университета Св. Владимира. Акц. Об-ва печ. и издат. дела Н.Т. Корчак-Новицкого. Мерингов. ул. № 6. 1908. 14 с.
14. Лісевич І.Т. Духовно спрагли (духовне життя польської національної меншини на Наддніпрянській Україні в 1864-1917 рр.). Київ: Ін-т історії України, 1997. 240 с.
15. Павшок А.В. Роль Римско-католической церкви в деятельности тайных школ на территории Гродненской губернии в начале XX в. //Крыніца: Хрысціянства у гістарычным лёсе беларускага народа. Частка 1. 2009. Гродна: ГрДУ, 2009. С. 277-279.
16. Путова А. Католицькі періодичні видання Києва по-

чатку XX сторіччя // Українська періодика: історія і сучасність. Доповіді та повідомлення восьмої всеукраїнської науково-теоретичної конференції, Львів, 24-26 жовтня 2003. Львів, 2003. С. 837-842.

17. Сейко Н.А. Добросинність поляків у сфері освіти України (XIX – поч. XX ст.). Київський учбовий округ: Монографія. Житомир: Полісся, 2007. 320 с.

18. Стронський Г.Й., Ніжинська Л.А. Римо-католицький костюл на Житомирщині на початку XX ст. // Малинщина у просторі і часі. Матеріали Всеукраїнської науково-кращезнавчої конференції 25-27 вересня 1996 р. Малин, 1996. С. 95-96.

19. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАУК). Ф.442. Оп.861. Спр.218. 72 арк.

20. ЦДІАУК. Ф.442. Оп.642. Спр.497. 14 арк.

21. ЦДІАУК. Ф.442. Оп.861. Спр.24. 18 арк.

22. ЦДІАУК. Ф.442. Оп.855. Спр.73. 62 арк.

23. Щербак Н.О. Національна політика царату у Правобережній Україні в кінці XIX – на початку XX ст. (За матеріалами звітів місцевих державних установ): дис... канд. іст. наук: 07.00.02. Київ, 1995. 163 с.

Буравський Олександр Культурно-освітня діяльність Римо-католицької церкви на Правобережній Україні та Білорусі на початку XX ст.

У статті на основі архівних джерел і новітніх досліджень проаналізовано культурно-освітню діяльність Римо-католицької церкви на теренах Правобережної України та Білорусі на початку XX ст. З'ясовано її роль у відродженні та розвитку польської освіти і збереженні польської національної самобутності.

Ключові слова: Римо-католицька церква, Правобережна Україна, Білорусь, культурно-освітня діяльність, римо-католицьке духовенство

Буравский Александр Культурно-образовательная деятельность Римско-католической церкви на Правобережной Украине и Беларуси в начале XX в.

В статье на основе архивных источников и новейших исследований проанализирована культурно-образовательная деятельность Римско-католической церкви на территории Правобережной Украины и Беларуси в начале XX в. Выяснено ее роль в возрождении и развитии польского образования и сохранении польской национальной самобытности.

Ключевые слова: Римско-католическая церковь, Правобережная Украина, Беларусь, культурно-образовательная деятельность, римско-католическое духовенство

Buravsky Oleksandr Cultural and educational activities of Roman Catholic Church in Right Bank Ukraine and Belarus in the beginning of the XX century

In the article on the basis of archival records and new research works analysis cultural and educational activities of Roman Catholic Church in Right Bank Ukraine and Belarus in the beginning of the xx century are analyzed. It is found out that RCC in the regions in question organized secret educational institutions and propagandized national culture. Catholic publications depicted not only religious, but also public opinion of the Poles of Southwest Territory. Roman Catholic clergy consistently fought for the revival and development of Polish education, against the dogmas of the Russian Orthodox Church and Russification policy carried out by autocracy in Right Bank Ukraine and Belarus, was a decisive factor in confronting assimilation processes and preserving Polish national identity.

Keywords: Roman Catholic Church, Right Bank Ukraine, Belarus, cultural and educational activities, Roman Catholic clergy